

KISS FARKAS GÁBOR

A második magyar filológus, Joannes Baptista Novosoliensis*Horváth Ivánnak, 70. születésnapjára*

A magyarországi szövegkritika kezdetei Vitéz Jánosig nyúlnak vissza, a 15. század közepéig. Liviusainak notabenéi, bejegyzései, mint a „Io[annes] Ar[chiepiscopus] legi transcurrento a. 1467 sed mansit inemendatus”, vagy a „legi et emendavi cum Magistro Galeotto” (1469), arról tanúskodnak, hogy nagy gondot fordított a kódexeiben levő szöveg állapotára.¹ Az emendatio azonban Vitéz számára elsősorban a művelt olvasó konjekturális javításait jelentette, nem két vagy több kézirat módszeres kollacionálását, és igyekezetéről a 20. századig senki sem szerzett tudomást, jegyzeteit pedig módszeresen máig nem tekintette át a kutatás. Matthaëus Fortunatus volt az első magyar filológus, aki kutatásai eredményét közzé is tette.

A talán dalmát vagy szlavón nemesi családból származó Fortunatus 1480–85 körül születhetett. Seneca-kiadásában említi, hogy a trónörökös, tehát II. Lajos születésére panegirikuszt ír, így 1506 körül már felnőtt, tanult humanistának kellett lennie.² A budai udvarban 1521-ben találkozott Brodarics Istvánnal, és 1522-ben, amikor Brodarics Velencébe indult diplomáciai misszióba, küldöttsége tagja lett. Rövid velencei tartózkodás után folytatták útjukat Padovába, ahol Matthaëus Brodarics kíséretéből kilépve az akkor Padovában tanuló Batthyány Orbán nevelője lett. Seneca Maior *Naturales quaestiones*éből készített kiadása 1523 februárjában jelent meg Aldus Manutiusnál.³ A vele való kapcsolat létrehozatalában szerepe lehetett a Manutiusszal jó viszonyban levő Brodaricsnak, aki a velencei szenátor Marco Foscari, és fia, Filippo Foscari irányában is egyengethette útját: ők a birtokukban levő kéziratokkal járultak hozzá a kiadáshoz. Fortunatus saját bevallása szerint két hónap alatt készítette el Seneca-kiadását,

¹ CSAPODI-GÁRDONYI Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Bp., Akadémiai, 1985, 119, 139.

² WEISS (VÁRI) Rezső, *Matthaëus Fortunatus = Egyetemes Philologiai Közlöny*, 12, 1888, 346–362; VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*, Bp., MTA, 1941, 180–181, 467–476; DOMONKOS, Leslie, *Matthaëus Fortunatus = Contemporaries of Erasmus*, ed. Peter G. Bietenholz, Thomas B. Deutscher, Toronto, University of Toronto Press, 1986, vol. 2, 45–46.

³ GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai = Magyar Könyvszemle*, 1945, 84–98, itt 86, 74. l.j. – A velencei dátumozás használatáról az Aldus-nyomtatványokban és ennél a Seneca-kiadásnál ld. FLETCHER, H. George, *New Aldine studies: documentary essays on the life and work of Aldus Manutius*, San Francisco, B. M. Rosenthal, 1988, 50.

ám ez a mű jelentős terjedelme miatt inkább szerénykedésnek tűnik, mintsem valóságnak. Ehhez helyi, padovai és velencei kéziratokat vett alapul (Filippo Foscari gyűjteményéből), és minden bizonnyal a *domus Asulana*, azaz Aldus Manutius vejének, az asoloi Andrea Torresaninak a nevezetes kéziratgyűjteményét is felhasználta, amelyet az előszóban is megemlít.⁴ Bár kiadását Erasmus 1515-ben megjelent, kommentálatlan Seneca-összkiadására (L. Annaei Senecae... *Lucubrationes*) alapozta, a németalföldi mestert „több ezer helyen” (*multa milia locorum*) javította mind szövegjavításokkal, mind konjektúrákkal, elsősorban az antik naturalisták (főképp id. Plinius) szövegpárhuzamaiból merítve.⁵ Ezen felül fontos forrása volt Ludovicus Coelius Rhodiginus *Lectiones antiquae*-je (Velence, Aldus, 1516). De Matthaeus Fortunatus nem folytathatta a megkezdett munkát a Seneca-kiadásban bejelentett terv szerint haladva id. Plinius *Historia naturalis*-ával, mert mecénása, Batthyány Orbán 1523 áprilisában hazatért Magyarországra, így munka és fizetés nélkül maradt. Életének későbbi szakaszát homály fedi: csak az ELTE Egyetemi Könyvtár 1529-ben megjelent, Erasmus által kiadott Seneca-összkiadásának (*Opera L. Annaei Senecae... emendata*) egy bejegyzése tanúskodik arról, hogy Egerben halt meg 1528-ban.⁶ Bár Erasmus elismerte Fortunatus kiadásának a magáénál magasabb színvonalát a Seneca-mű 1529-ben megjelent új kiadásában, egy 1524-ben írt levelében az első kiadás hibáit egy meg nem nevezett barátra hárította (tudjuk, Wilhelm Nesenre gondolt).⁷ Nagyrabecsülését Fortunatus iránt az új kiadás címdoldalán is kifejezte, ahol a saját neve mellett a magyar filológusét is feltüntette, és a Piotr Tomickinek szóló ajánlásban kiemelte általa nem ismert magyar kollégája munkájának minőségét.⁸ A mai Seneca-

⁴ Vö. CATALDI PALAU, Annamaria, *Gian Francesco d'Asola e la Tipografia Aldina*, Genova, Sagep, 1998; *In aedibus Aldi, The legacy of Aldus Manutius and his press*, kiad. Paul J. Angerhofer, Mary Ann Addy Maxwell, Robert L. Maxwell, Brigham Young University, Provo, UT, 1995, 85–86.

⁵ L. Annei Senecae *Naturalium Quaestionum Libri VII*. Matthaei Fortunati in eosdem libros annotationes. Index rerum notatu dignarum in calce operis appositus, Venetiis In Aedibus Aldi Et Andreae Asvlani Soceri, Mense Februario. M.D.XXII, 128r.

⁶ ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant. 2730, a2v: „Matthaeus Fortunatus Agriae obiit. 1528.” és AA1r: „Matthaeus Fortunatus Pannonius qui obiit Agriae 1528”. – Figyelemre méltó, hogy a bejegyzés Fortunatust egyértelműen *Pannonius*-nak nevezi. Gerézdi Rabán említi (i. m. 90.), hogy két évszámmal, 1525-tel és 1528-cal is szerepel az „obiit Agriae” bejegyzés. Valójában mindkét esetben 1528 a dátum. Ahogy azt már Weiss is megjegyzi (i. m. 354.), a bejegyzés írója nem lehet teljesen kortárs, mert a *Naturales quaestiones* (p. 441) egyik bejegyzésében ugyanő 1551-es természeti eseményt említ („ut in Craeta insula prope ciuitatem Rethini 1551”). A címlap szerint a kötet tulajdonosa a pozsonyi jezsuiták előtt Johannes Pogner volt („Joannis Pogner”), aki talán azonos a bécsi ferencesek 1568-ban elhunyt házfőnökével, Joannes Pogner bavarus de Kainnal, de nem ettől a kéztől származnak a bejegyzések. (Vö. LIND, Karl, *Ein mittelalterliches Gräberverzeichnis des Wiener Minoritenklosters = Berichte und Mitteilungen des Altertums-Vereines zu Wien* 12, 1872, 52–114, itt 112.)

⁷ ROTTERDAMI Erasmus, Epist. 1479; *Opus epistolarum*, ed. P. S. Allen, Oxford, Clarendon, vol. 5, 1924, 514–521, itt 517–518.

⁸ ROTTERDAMI Erasmus, Epist. 2091; *Opus epistolarum*, ed. P. S. Allen, Oxford, Clarendon,

szövegkritika is a 16–17. század hét legjobb *Naturales quaestiones*-kiadása között tartja számon művét,⁹ és konjektúrái gyakran feltűnnek a kritikai apparátusokban.¹⁰

A magyar filológia története általában hallgat a Mohács utáni időszakról egészen Zsámboky János (1531–1584) fellépéséig az 16. század közepén. Az is az oka ennek a hallgatásnak, hogy nagyrészt egyetemi nyomtatványokat találunk csak, és ezek a művek alig ismertek, kis formátumban (oktáv méretben, 2–3 ívfűzetben) jelentek meg, valószínűleg korlátozott példányszámban. Fő terjesztési körük a nagy észak-itáliai vagy délnémet nyomdákkal szemben nem a teljes kontinens, hanem csak az adott városban működő egyetem hallgatósága volt. A Jagelló-kor láthatóan egyre intenzívebb pedagógiai törekvései¹¹ azonban már ezelőtt meghozták gyümölcsüket, és több olyan szerző lépett fel, akik ókori vagy kortárs latin szövegek kiadásával foglalkoztak. E filológusok közé tartozik Joannes Baptista Novosoliensis, azaz Besztercebányai Baptista János is.

Nevének tanúsága szerint Besztercebányán (Neusohl/Novosolium) született, amelynek népessége elsősorban németajkú kereskedőkből és bányászokból állt. Mivel 1498-ban iratkozott be a krakkói egyetemre, és baccalaureatusát 1499-ben szerezte, 1480 körül születhetett.¹² 1523-ban Bolognában tartózkodott, és részt vett Janus Pannonius elégiáinak kiadásában, amelyet Adrianus Wolphar-

---

vol. 8, 1934, 28: „Adiuuit in hoc labore nonnihl industria Matthaei Fortunati Pannonii, hominis, ut res indicat, exacte docti, diligentis, sobrii sanique iudicii. Is enim libros Naturalium Quaestionum accuratissime recognouit: quod operae vtinam in caeteris omnibus praestitisset! Quem vt in plerisque libenter sequuti sumus, ita in nonnullis ab eo dissentimus, praesertim vbi nostro sensui suffragabantur exemplaria.”

⁹ GAULY, Bardo Maria, *Senecas Naturales Quaestiones, Naturphilosophie für die römische Kaiserzeit*, München, Beck, 2004, 60, n. 34.

¹⁰ Pl. Annaei Senecae *Naturalium quaestionum libri*, ed. Harry M. Hine, Stuttgart, Teubner, 1996.

¹¹ Vö. GERÉZDI Rabán, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés = Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Bp., Akadémiai, 1968, 267–274 és BACZKOWSKI, Krzysztof, *Die ungarischen Studenten an der Krakauer Akademie im 15. Jahrhundert = Universitas Budensis 1395–1995*, ed. László Szögi, Júlia Varga, Bp., ELTE, 1997, 117–129.

¹² Az 1499-es évszám a szlovák életrajzi irodalom alapján terjedt el (KUZMIK, Ivan, *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*, Turócszentmárton, 1976, I, 69–70; ĎURKOVÁ, Mária, *Stredoveká vzdelanosť, kultúra a architektonické pamiatky na území Zvolenskej stolice*, Historický časopis, 48, 2000, 610; Marian Plezia, *Okruchy ze stolu Arystotelesa i Cyserona*, Varsó, UW, 2000, 129.). – A legkorábbi szóba jöhető besztercebányai Johannes 1498-ban iratkozott be (Johannes Johannis de Nouisolio), és 1499-ben lett baccalaureus (*Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, ed. Adam Chmiel, Krakkó, Univ. Jagellonica, 1892, II, 44; LPC 126–127). További Jánosokat találunk 1499-ben (ASUC II, 55), kettőt is 1513-ban (ASUC II, 146–147), 1514-ben (ASUC II, 154), kettőt 1516-ban (ASUC II, 165, 169), 1517-ben (ASUC II, 182), 1518-ban (ASUC II, 189), 1519-ben (II, 193). Az 1498-ban iratkozott Jánoson kívül azonban egyikük sem nyert baccalaureusi fokozatot, amely valóban elvárható (bár nem nélkülözhetetlen) követelménynek tűnik egy itáliai peregrináció előtt, így valószínűsíthető az azonosság.

dus rendezett sajtó alá.¹³ A szöveget kísérő hendecasyllabájában új Orpheusként és Ariónként ünnepelte Janust, akinek a versei megszelídítik a természetet és a vadállatokat.¹⁴ Ebben az időszakban valószínűleg Giambattista Pio (1460–1540) tanítványa volt, ahogy több magyar diák is Bolognában.¹⁵ A híres bolognai mestert megemlíti Cicero leveléhez, az *Epistola ad Quintum fratrem*hez (I, 1) írott kommentárjában, ahol Piót dicséretekkel illette szelleme miatt, de megróttá munkáinak stílusa („genus dicendi”) miatt, amelyet kortársai gyakran neveztek túl keresettnak (*Asiaticus*).¹⁶ Novosoliensis neve sajnos nem bukkan fel a mester német vagy magyar tanítványainak jegyzékében.¹⁷

Egy másik itáliai filológus is nagy hatással volt rá: Cicero *Oratio pro M. Marcellójának* kiadásában (1528), a dedikációban Lazzaro Bonamicót a szónokok emblematis megtestesítőjének nevezi, aki egyesíti a szónoki tökéletességet a filozófia és a tudományok elmélyült ismeretével. Bonamico példamutatásának hatására ebben a két irányban igyekezett tökéletesíteni saját célkitűzéseit: „Kiváltképp azonban a vicenzai Lazzaro Bonamico tanulmányi szokásai tettek eltökéltté, aki sokáig volt tanárunk, és aki e jól átgondolt tanulmányi rend által mindenki általános véleménye szerint azt a dicséretet nyerte el, hogy mind nagy filozófusnak, mind pedig nagy szónoknak tartsák, azaz csodálatos, igen tökéletes, és minden megbecsülésre igen méltó embernek.”¹⁸ Lazzaro Bonamico (1477/78–

¹³ PANNONIUS, Janus, *Elegiarum liber unus*, Bologna, Hieronymus de Benedictis, 1523. Régi Magyar Könyvtár III. 256; Apponyi Hungarica 172.

¹⁴ Ioannis Baptistae Novosoliensis Pannonii Sylva: Inclyta Pannoniae felicitis gloria Iane // Ausoniae splendor, Pegasidumque decus, // Mellito cantu durissima saxa mouebas, // Obstupuitque tuo carmine saeva tygris // Auritae quercus te sunt per rura secutae, // Exhibuit Delphin obuia terga tibi, // Sistebas quoties rapidissima flumina cantu // Eridanus solitum saepe reliquit iter, // Incolis Elysios at nunc doctissime campos, // Te cingunt animae suspiciuntque piae, // Hic noua dum resonas aurato carmina plectro // O quantum linguis turba beata fauet. // Morte tua celeri luget concussus Apollo, // Amissum queritur rauca Thalia decus // Interituque dolent flentes, diuine Poeta, // Italus heu nimium Pannoniusque tuo, // Sed tua fama tamen uiuet, dum Granus in Istrum // Curret et in Ponti dum fluet Ister aquas. (Ibid., H3v.) Novosoliensis lokálpatriotizmusára utal a Garam és a Duna említése.

¹⁵ RÉVÉSZ Mária, *Romulus Amasaeus. Egy bolognai humanista magyar összeköttetései a XVI. század elején*, Szeged, Ferenc József Tudományegyetem, 1933.

¹⁶ CICERO, *Epistola Marci Tullii C. Ad Q. Fratrem. Qua boni principis Institutio continetur*, Cracovie, Scharffenberg, 1528, D1r: „Quamquam Ioannes Baptista Pius, quem et Bononiae praeceptorem habuimus, uir licet genere dicendi non maxime probandus, quod tamen magna ex parte iam emendauit, uerum tanta et tam aurea earum rerum quae ad studia humaniora pertinent, lectione et cognitione praeditus et excellens, ut omnium in iisdem studijs hac aetate facile princeps et dici et haberi possit.” Pio keresett latin stílusa Beroaldo mintáját követte. Ld. D’AMICO, John F., ‘The Progress of Renaissance Latin Prose, The Case of Apuleianism’ *Renaissance Quarterly*, 37, 1984, 351–392.

¹⁷ Sem Veress nem találta nevét egyetemi aktákban, sem Gustav C. Knod művében nem találjuk nyomát (*Deutsche Studenten in Bologna (1289–1562), Biographischer Index zu den Acta Nationis Germanicae Universitatis Bononiensis*, Berlin, 1889).

¹⁸ „Praecipue autem animum hunc corroborauit meum consuetudo studendi Lazari Bonamici

1552) Giovanni Calfurnio és Markos Musuros tanítványa volt Padovában, és közeli kapcsolatban állt Pietro Pomponazzival, akit 1521-ben követett Bolognába, és ott Ercole Gonzagának, Isabella d'Este fiának magántanára lett 1522-től 1525-ig. Patrónusa, Lorenzo Campeggi társaságában Rómába ment 1525–1527 között, majd 1527-ben Velencébe tért vissza, és Padovában újakezdte magántanári tevékenységét. Hivatalosan csak 1530-ban lett a latin és görög nyelv tanára Padovában.¹⁹ Novosoliensis minden bizonnyal Bolognában találkozott vele, ahol kortársai tanúsága szerint nyilvános órákat is tartott,²⁰ de az is lehetséges, hogy eltúlozta tanulmányai időtartamát, és csak Padovában találkozott vele, miután a vicenzai mester még jó időben maga mögött hagyta a Sacco di Roma előtt a pápai várost.

Itáliai útja után Krakkóban tűnik fel újra Novosoliensis 1527-ben. Négy cicerói szöveget nyomtatott ki 1527–28-ban, amelyeket mind a helyi iskolai-egyetemi hallgatóságnak szánt. 1527 júniusában jelent meg a *De inventione et arte rhetorica*, míg a *Rhetorica ad Herennium* 1527 végén, mindkettő Andreas Cricius plocki püspöknek ajánlva. Mindkét nyomtatványt megbízható és részletes 18. századi bibliográfiai leírásból ismerjük,²¹ de ennek ellenére szokatlan, hogy ilyen jelentős terjedelmű nyomtatványok elkallódtak.²² 1528. május 29-én jelent meg Cicero *Pro Marco Marcellója*,²³ és ezt követte az *Ad Quintum fratrem* (I, 1) augusztus 18-án.²⁴ Ezután nincs több adatunk munkásságáról. A kiadásra szánt szövegek egyértelműen Novosoliensis ciceroniánus tájékozódásáról tanúskodnak, ahogy a korábban említett negatív megjegyzés Pio stílusáról is. Lazzaro Bonamico a ciceroniánus tábor egyik legmegbecsültebb mestere volt az 1520-as, 30-as években.

Vincentini, quo praeceptore diu usi sumus, qui ex hac bene instituta studiorum ratione, laudem magni philosophi magnique Oratoris, hoc est hominis admirandi, perfectissimi, et omni honore dignissimi, cunctorum suffragiis est consecutus.” Cicero, *Pro Marco Marcello ad Patres Conscriptos & Caium Caesarem, Oratio*, Cracovie, Scharffenberg, 1528, a1v.

¹⁹ AVESANI, R., *Bonamico Lazzaro = Dizionario Biografico degli Italiani*, 11(1969), 533–540; PIOVAN, Francesco, *Per la biografia di Lazzaro Bonamico: ricerche sul periodo dell'insegnamento padovano (1530–1552)*. Trieste, LINT, 1988.

²⁰ AVESANI 1969, i. m. 534.

²¹ JANOCKI, Johann Daniel, *Ianociana, sive clarorum atque illustrium Polonorum auctorum maecenatorumque memoriae miscellae*, Varsó, Lipcse, Groellius, 1776, I. k., 196–198. – Cricius 1527-ben lett plocki püspök, így az ajánlás is hiteles adatnak tűnik.

²² Az utóbbit említi a *Pro Marco Marcello* ajánlásában is: „Cum superioribus diebus vir clarissime, nonnullis in hac urbe eloquentiae studiosis illos quatuor ad Herennium libros profiterer...” A bibliográfiai említések (ESTREICHER, Karol, *Bibliografia polska*, 2, 16; 14, 248, 253; 23, 204; SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár* III., 269/d, 271) mind a *Ianocianára* mennek vissza, példányra senki nem utal.

²³ RMK III. 272. Az általam ismert példányok: Krakkó BJ. Cim. Qu. 4350, Wrocław, Ossolin. XVI. Qu. 2677; Szentpétervár NK (?); Oxford, Bodleian Lib. Polon. B 50. (A krakkói és wrocławai példányt használtam.)

²⁴ RMK III. 273. Bukarest Acad. I 4351; Kórnik Cim. O. 523; Szentpétervár, NK. (A bukaresti példány megszerzését Monok Istvánnak, a kórnikiét Rafał Wójciknak köszönöm.)

Leonardus Casembroot már 1526-ban megírta Erasmusnak Bolognából, hogy az olasz városban több ellensége is van, és „egy Lazarus nevű ember uralkodik köztük, aki egy igazi Arisztarkhosz, vagy még inkább Erasmus-verőlegény.”²⁵ Bonamico később is szoros kapcsolatban maradt magyarokkal és lengyelekkel, Clemens Ianicius tanára volt (1538–40 között tanult Padovában),²⁶ Szalaházi Tamás halálára pedig egy görög és két latin epitáfiumot is írt, valószínűleg a püspök halálának évében, 1535-ben, amelyek a *Pannoniae luctus* című kötetben jelentek meg.²⁷

Novosoliensis a krakkói egyetem aktáiban sehol sem szerepel tanárként, ezért ott minden bizonnyal Batthyány Orbánhoz hasonló magántanítványokat keresett. Kapcsolatai Franciscus Bonerrel, krakkói szenátorral és bíróval, Andreas Cricius plocki püspökkel, és Thurzó Jánossal is azt sejtetik, hogy előkelő családok gyermekeit tanította. A *Pro Marco Marcello*-beszédet is Bonernak ajánlotta, és ennek előszavában megemlékezik itáliai tanulmányairól, és arról, hogy épp a Cicerónak tulajdonított *Rhetorica ad Herenniumot* magyarázta Krakkóban az iskolában, amikor diákjai kérték, hogy az elmélet mellett a retorika gyakorlatát is tanulmányozzák. Ebből a célból választotta ki Ciceró M. Marcellus érdekében elmondott rövid szónoklatát, amellyel kieszközölte Marcellus hazatérését Caesartól. Mikor kiadásához patrónust keresett, Franciscus Boner jutott eszébe, aki Bonamicohoz hasonlóan nemcsak a retorika, hanem a filozófia iránt is mélyen el volt kötelezve.²⁸ A kötetet Franciscus Mymer (Franz/Franciszek Mymer) Novosoliensis dícsérő hatsoros epigrammája kíséri. A sziléziai német Mymer (1500 k.–1564 után) 1519. május 20-án iratkozott be a krakkói egyetemre, 1531-ben lett magister artium liberalium, és számos pedagógiai művet adott ki (Murmellius *Dictionarius trium linguarum*át lengyel változatban, Petrus Mosellanus *Paedologiáját*, Perotti *de componendis epistolis*át).²⁹

Míg a *Pro M. Marcello*-kiadás csak a paratextusokat és a szöveget tartalmazza, az *Ad Quintum fratrem* első levelének (I, 1) kiadásához szövegkritikai margináliákat és részletes szövegmagyarázó jegyzeteket is fűzött, a kötetet Thurzó

²⁵ ROTTERDAMI ERASMUS, *Epist.* 1720, *Opus epistolarum*, ed. P. S. Allen, vol. 6., 1926, 356 (Padova, 1526. jún. 26.): „ubi Lazarus quidam regnavit Aristarchus, non dicam Erasmiomastix.” Idézi AVESANI 1969, i. m. 536. – 18. századi biográfusa felidézi azt az anekdotát, miszerint Bonamico Cicero ékesszólását választotta volna még a pápai méltóság helyett is. ECK, Johann Georg, *Lazarus Bonamicus*, Lipsiae, Langenheim, 1768, 14.

²⁶ JANICKI, Klement *Carmina*, ed. J. Krókowski, Wrocław, 1966, 42.

²⁷ *Pannoniae Luctus, quo principum aliquot, et insignium virorum mortes, alique funesti casus deplorantur*, Cracoviae, Hieronymus Vietor, 1544, a7v–a8r.

²⁸ Franciscus Boner (+1552) az elzászi származású krakkói bankár Johann Boner unokaöccse volt. A paratextusok kiadását ld. *Joannes Baptista Novosoliensis = Humanistes du bassin des Carpates III. Humanistes du Royaume de Hongrie*. ed. Péter Ekler, Farkas Gábor Kiss, István Monok, Turnhout, Brepols, 2017, 117–129. A Bonerek humanista kötődéseiről ld. PTAŚNIK, Jan, *Bonerowie. VI. Ruch humanistyczny w okół Bonerów = Rocznik krakowski*, 7(1905), 91–112.

²⁹ Murmellius kiadását ifj. Johann Bonernek (1516–1562), Franciscus Boner unokaöccsének ajánlotta.

Jánosnak, „dominus Plesnensis”-nek, azaz a sziléziai Pszczyna urának ajánlva.³⁰ Személyesen valószínűleg nem ismerte Thurzó Elek fivérét, Jánost (1492–1558), de Martinus Dobrgast, azaz Marcin Dobrogast krakkói plébános említette neki iránta viselt jóindulatát.³¹ A Quintus fraterhez szóló levelet Novosoliensis részletesen kommentálta is (D1r–D6r), abban a szellemben, amelyet a címlapon is ígért már: a szöveg a jó fejedelem leírását tartalmazza szerinte, amelyet eddig kevesen olvastak és láttak („qua boni principis institutio continetur, quae antehac paucis visa et lecta est” (A1r). A dedikáció szerint főképp azért választotta ezt a kevésbé ismert levelet, mert a „homályosabb” (*obscuriores*) cicerói levelek közé tartozik, amelyekről még senki nem írt részletes kommentárt. Mint megjegyzi, az a hír járta, hogy egykori mestere, Giambattista Pio kommentárt ad ki Cicero Atticushoz, Brutushoz, és testvéréhez Quintushoz írt leveleiből, de nem tudta, hogy ez megjelent-e már, ő segítség nélkül állt neki a munkának (D1r). Szóbeli előadásában tanítványai között („inter mei politiorisque eruditionis studiosos”, D1v) részletesebben fejtette ki a levél tartalmát, nyomtatásban csak néhány megjegyzést közöl. A megjegyzések közt részletesen beszél a római adóbérlőről (*publicani*), akiket párhuzamba állít kora velencei adóbérlőivel, de nyilván címezte, Thurzó János számára sem hangzott idegenül ez a kérdéskör.

Magyarázatai legtöbbször a szöveg egyszerű értelmezésére korlátozódnak, de egy helyen kiemeli önállónak vélt hozzájárulását a Cicero-interpretációhoz. Cicero intését öccséhez, miszerint „Legyen a gyűrőd olyan, mint tenmagad, ne pedig mint egy akármilyen szerszám” (*sit anulus tuus non ut vas aliquod sed tamquam ipse tu*), úgy értelmezi, hogy a gyűrű itt a kormányzói pecsétgyűrű-jét jelenti, amellyel intézkedéseit meghozhatja, tehát ne engedje, hogy mások éljenek vissza jogaival (D3v). Novosoliensis ezzel az értelmezéssel megelőzte a neves francia filológust, Adrianus Turnebust, aki *Adversariájában* röviden beszél erről a szöveghelyről, és hasonlóképpen a pecsétgyűrű használatára vonatkoztatja a gyűrű szót.³² Már Turnebust megelőzően is viták folytak a hely

³⁰ Valentin Eck *De antiquissima nominis et familie Thurzonum origine* című munkájában (Krakkó, Vietor, 1519) még János testvérét, Thurzó Eleket nevezte „liber dominus Plesnensis”-nek ajánlásában, ő kapta a birodalmi bárói címet maga és egyenes ági férfi utódai számára I. Miksától 1517-ben. Ld. PÁLFFY Géza, *A Thurzó család a magyar királyság arisztokráciájában = Történelmi Szemle*, 53(2011), 76.

³¹ „Accidit autem ut tum cum haec agitentur, Martinus Dobrgast, Concionator Cracoviensis, multa mihi de singulari et splendida animi tui erga me voluntate referret.” Cicero, *Ad Quintum fratrem*, Krakkó, Marcus Scharffenberg, 1528, A2r. Martin Dobrogost a krakkói Szűz Mária-templom plébánosa volt, és a humanistákkal jó kapcsolatban állt, Wenzel (Wacław) von Hirschberg jötevője volt (PTAŠNIK 1905, i. m. 101.). 1526-ban Piotr Tomickinek dedikálva kiadta X. Pius Luther-ellenes bulláját és Öreg Zsigmond Luther-ellenes rendelkezését (*Ianociana* I, 59), és mára elveszett beszéd sorozatot tartott Luther ellen (*Orationes* VI, 1525). Halálára Franciscus Mymer sírfeliratot írt (*In miserrimam Joannis Mymeri germani fratris unici, in sylvis a praedonibus caedem, naenia funebris*, Krakkó, Scharffenberg, 1532). Ld. még NOWAKOWSKA, Natalia, *King Sigismund of Poland and Martin Luther*, Oxford, Oxford University Press, 2018, 163.

³² TURNEBUS, Adrianus, *Adversariorum tomi III*, Basel, Thomas Guarinus, 1581, 1005 (lib. 27,

értelméről a kor legnagyobb filológusainak, Paolo Manuziónak, Francesco Robortellónak és Carlo Sigoniónak a részvételével. Paolo Manuzio Cicero-levélkiadásának magyarázatában úgy értelmezte a helyet, ahogy Novosoliensis, és később Turnebus is: „*ne pedig mint egy akármilyen szerszám: amelyet folyton kézzől kézre adnak, hanem ügyelj, hogy kinek adod, nehogy valaki, aki pénzt fogad el, olyan dolgokat pecsételjen le vele, amelyeket te nem támogatsz.*”³³ Robortello, aki amiatt, mert Paolo Manuzio megtámadta az idős firenzei mestert, Pier Vettorit, kritikák sorát zúdította *Ars corrigendi*jében Manuzióra,³⁴ ennél a szöveghelynél is hibát vélt felfedezni ebben a szinte magától értetődő értelmezésben. Ő a „*vas aliquod*” (akármilyen szerszám) olvasatot „*vas aliquis*”-re (akármilyen kezes, a vas, vadis m. főnévből) javította volna, úgy interpretálva a helyet, hogy „gyűrűd ne legyen másnak a keze.”³⁵ Azt az értelmezést, miszerint a *vas* itt *hordó, edény, szerszám* értelemben szerepelne, rendkívül nevetségesnek (*perridiculum*) tartotta. Carlo Sigonio, Robortello ellensége és Manuzio ciceroniánus barátja kelt azon nyomban a régi értelmezés védelmére, és feleslegesnek tartotta a szövegjavítást.³⁶ Novosoliensis elszigetelten és lényeges hatás nélkül megjelent kommentárja lényegében ugyanerre az értelmezésre jutott, bár erről sajnos a század ciceroniánus filológusai nem vettek tudomást.

A szöveg margójára illesztett, kereszttel ellátott szövegjavítások eredetéről Novosoliensis nem nyilatkozik, egyetlen szöveghelytől eltekintve (9, 33, 7: *praesertim publicis male redemptis*), amikor a szöveget követő *Annotationes*ban arról beszél, hogy a bolognai San Domenico-kolostor könyvtárában látott egy kéziratot: „Úgy látom, hogy minden kéziratban így szerepel, de emlékszem, hogy abban az igen régi kódexben, amely Bolognában a San Domenico-templomban van, azt olvastam *male* helyett, hogy *magno*.”³⁷ Ezt követően megemlíti, hogy úgy hallotta, az adott szöveghelyet Caelius Ferrariensis, azaz Celio Calcagnini is

---

cap. 1.): „hoc, ut opinor, sentit: Ne passim sinat annulum suum signatorium a quovis, ut domestica vasa tractari, vulgoque et temere sine delectu quidvis obsignari, sed eo solus utatur, alius non abutatur.”

³³ „Non ut vas aliquod]: quod assidue circumfertur. sed vide quibus illum tradas, ne quis, accepta pecunia, signet ea, quae tu non probares.” Paolo Manuzio, *In epistolas M. Tullii Ciceronis ad M. Iunium Brutum, et ad Q. Ciceronem fratrem Pauli Manutii commentarius*, Velence, Aldus, 1562.

³⁴ Erről ld. VANEK, Klara, *Ars corrigendi in der frühen Neuzeit: Studien zur Geschichte der Textkritik*, Berlin, De Gruyter, 2007, 47.

³⁵ ROBORTELLO, Francesco, *De convenientia supputationis, De arte sive ratione corrigendi veteres auctores, Emendationum libri duo*, Padova, Innocentius Olmus, 1557, 39–40.

³⁶ SIGONIO, Carlo, *Emendationum libri duo*, Velence, Aldus, 1557, 62–63. Robortello és Sigonio konfliktusának személyes okairól ld. McCUAIG, William, *Carlo Sigonio, The Changing World of the Late Renaissance*, Princeton, Princeton University Press, 1989, 28–29.

³⁷ „Codices omnes, ut video, sic se habent, tamen recorder me in codice pervetusto, qui habetur Bononiae in templo divi Dominici legisse non *male*, sed *magno*.” Cicero, *Ad Quintum fratrem*, Krakkó, Marcus Scharffenberg, 1528, D5r–v. – A modern szövegkritika nem tud ilyen szövegváltozatról, de a modern kiadások csak korlátozott számú kéziratot vesznek figyelembe, így nem kizárt, hogy létezett ilyen kézirat.

így javította, és a hely értelme is inkább *magno*-t kíván *male* helyett.³⁸ Eszerint tehát Bolognában elment a San Domenico könyvtárába, és ott egy Cicero-levélekéziratot kézbe vett. Sajnos ez az egykor híres gyűjtemény, ahonnan például Poliziano Suetonius-kézirata származott, szétszóródott,³⁹ és az 1512 áprilisa előtt keletkezett, Fabio Vigilitől származó katalógus könyvészetileg nem nyújt pontos felvilágosítást az ott levő Cicero-szövegekről, amelyek „részben kéziratok, részben nyomtatottak”. Csak egyetlen nyomtatott kötetet említ, amely azonosítható lenne, azonban Novosoliensis egyértelműen kéziratos forrásról beszél.⁴⁰ Lehetőséges, hogy Calcagnini olvasatáról még magyarországi barátai révén hallott, de a mondat megfogalmazása („sic legi audivi” – „azt hallottam, így olvassa”) arra utal, hogy nem ismerte személyesen az 1518-ban Magyarországon, Egerben tartózkodó olasz humanistát, aki barátai közt tudhatta a szintén Bolognában tanult Magyi Sebestyént, Szalkay Lászlót, Csulai Móré Fülöpöt, Perényi Ferencet, Hieronymus Balbust és Piso Jakabot.⁴¹ A bolognai kézirat használata révén Novosoliensis a második olyan magyarországi szövegkiadó Fortunatus után, aki kézirat forrást használ a kollacionáláshoz, mégha emlékezetből hivatkozik is rá.

Az összevetés a modern kritikai kiadások (D. R. Shackleton-Bailey, 1980;⁴² H. Sjögren, 1914) apparátusával segít megállapítani, honnan is származnak Novosoliensis margináliákban szerepeltetett szövegjavításai (a C Andreas Cratander 1528-as kiadását jelöli, a c annak margináliáit):

³⁸ „Praeterea hunc locum a Celio Ferrariensi sic legi audivi, et res ipsa de qua hic agitur hoc verbum *magno* potius requirere videtur, quae lectio etiam mihi longe magis placet, quamquam omnes libri quotquot sunt habent *male*.” Uo., D5v.

³⁹ ALCE, P. V. O. P., D’AMATO, P. A. O. P., *La biblioteca di S. Domenico in Bologna*, Firenze, Olshki, 1961.

⁴⁰ LAURENT Marie-Hyacinthe, O. P., *Fabio Vigili et les bibliothèques de Bologne au début du 16e siècle, d’après le ms. Barb. lat. 3185*, Città del Vaticano, 1943, 44, n. 188: „Cicero opera omnia partim excusa partim manu scripta, inter quae pulcherrimus est epistolarum liber primus, antiquae excusionis in pergamento, Venetiis impressus a Ioanne Spira 1469.” – Ezen felül egy 1470-ből származó, régeinek semmiképp sem mondható, illuminált Cicero-levelezés ismert a kolostor könyvtárából: D’AMATO, Alfonso, O. P., *I Domenicani a Bologna*, Bologna, Edizioni Studio Domenicano, 1. köt., 1218–1600, 1988, 382. – Nem jutottam hozzá Luisa Avellini tanulmányához: AVELLINI, Luisa, *Note sui domenicani, i libri e l’umanesimo a Bologna*, in *Filologia umanistica per Gianvito Resta*, I, a cura di Vincenzo Fera-Giacomo Ferraú, Padova, Antenore, 1997 (Medioevo e Umanesimo, 94), 106–127.

⁴¹ Ld. HUSZTI József, *Celio Calcagnini in Ungheria*, Corvina, 3, 1922, 57–71; 6, 1923, 60–69 és BITSKEY István, *Ein Kapitel aus dem Nachleben des corvinianischen Humanismus: C. Calcagnini in Ungarn = Matthias and his Legacy*, eds. Attila Bárány, Attila Györkös, Debrecen, 2009, (Speculum Historiae Debreceniense, 1), 265–274; ill. levelezését: CAELIUS Calcagninus, *Epistolarum criticarum et familiarium libri XVI.*, studio et impensis Martini Geysslingers, Ambergae: ex off. Schönfeldiana, 1608.

⁴² CICERO, *Epistulae ad Quintum fratrem et M. Brutum*, ed. D. R. Shackleton Bailey, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

<i>Novosoliensis</i>	<i>Shackleton-Bailey</i>	<i>Sjögren</i>
2, 10: sociorum saluti:	Σ (ezzel szemben <i>saluti sociorum</i> a vulg.)	
2, 11: impudentiae:	bd	M, <i>corr.</i> bd
2, 12: expeto:	HOP δ	
3, 6: et:	ms	M, <i>corr.</i> m
3, 9: gloriam:	GN, M(?) bd	M ¹ (?) M ³ bd GHN
4, 1: demittas:	EGVM	
5, 9–10: fortunae impetum:	Δ	Δ vulg.
7, 5: me:	EVms	
7, 5–6: negotium esse:		IA ² c
7, 12: excolere:	ς	A ² c vulg.
10, 2: has te:	s	s vulg.
10, 6: suae:	Ω	
10, 10: est <i>om.</i> :	ERms	rell. (-M ¹ M ³ bdGNV)
10, 12: certo:	N	NIA ² c
10, 13: propterea amorem in nos fraternum demonstrare laboret <i>in marg.</i> : propter amorem in nos fraternum etiam de nostra laboret:	Ω / <i>marg.</i> = C	<i>marg.</i> = C
12, 1: apparitoribus, <i>in marg.</i> apparationibus:	– / <i>marg.</i> = Ω C	ς / <i>marg.</i> Ω C (sed opera-E)
14, 6: eiusmodi <i>in marg.</i> eiusdem modi:	–	–
19,8: Phrygii, <i>in marg.</i> Phrygis:	–	–
20, 3: sustinebimus, <i>in marg.</i> sustineremus:	ς / –	IA ² c / –
21, 1–2: discernendo <i>in marg.</i> decertando:	– (decernendo)	– (decernendo)
22, 4.5: praetoris <i>in marg.</i> praetoribus:	–	–
22, 8: cum permagni:	Ω	–
24, 1: videtur <i>in marg.</i> videntur:	–	–
25, 4: dirutas <i>in marg.</i> diruptas:	E Δ C / Σ	Δ EC / Ω
25, 15: aequabiliter, <i>in marg.</i> aequaliter:	ς / Ω C	IA ² c / –

<i>Novosoliensis</i>	<i>Shackleton-Bailey</i>	<i>Sjögren</i>
38, 19: lentitudinis, <i>in marg.</i> lentitudinis:	– / RbC	– / bC
42, 1: totius Asiae celebritate refertissimum, <i>in marg.</i> totius Asiae uirtutibus tuis est datum celebritate refertissimum:	Rs / C	ς / C
45, 12: ideo, <i>in marg.</i> idcirco:	– / –	– / –
46, 4: perspectissimus, <i>in marg.</i> perfectissimus:	– / –	– / –

Az idézett 10, 13; 12, 1; 38, 19 és 42, 1 szöveghelyek alapján teljesen biztosnak tűnik, hogy Andreas Cratander 1528-ban megjelent nagy fólió Cicero-kiadását (M. T. Cicero, *Omnia quae in hunc usque diem extare putantur*, Basel, Cratander, 1528, 3. kötet, 97^v–100^r) használta a margináliák elkészítésénél; még a szövegvariánsokat jelző kereszt-jelölést is onnan vette át. Ezt a szövegkiadást nem a nyomdász, hanem a nem sokkal korábban, pestisben elhunyt fiatal filológus, a nyomda korrektora, Michael Bentinus állította össze, majd Cratander nyomtatta ki 1528 márciusában (a dedikáció dátuma 1528. márc. 13.).⁴³ Ezt a szoros viszonyt a Bentinus-Cratander-féle szövegkiadással megerősítik az alábbi szöveghelyek:

2, 2: perficere, <i>in marg.</i> proficere	Cratander: perficere <i>in marg.</i> proficere
6, 2: deinde ex eo genere:	Cratander: deinde ex omni genere, <i>in marg.</i> deinde ex eo genere <i>in marg.</i>
17: Tralleis – ugyanígy írja Novosoliensis és Cratander	
26, 1: aedilitiorum – aedilitio cum helyett mindkét kiadásban	

Összesen két lényeges szöveghelyen tér el egymástól Cratander és Novosoliensis szövege (2, 11: impudentiae, Cratander: imprudentiae; 12, 2: cohorte praetoria, Cratander: praetoris). Így megállapítható, hogy Joannes Baptista Novosoliensis egy-két kivételtől eltekintve a Cratander nyomdájában 1528-ban, Baselben megjelent, Michael Bentinus által gondozott Cicero-kiadást használta, az ő szövegváltozatait hozta, és a margón található jegyzetek is Cratander kiadásából származnak. Az 1528 márciusában megjelent kötethez gyorsan hozzájuthatott, és augusztusban már saját szövegkiadásai előkészítésére használta fel.

⁴³ CANFORA, Luciano, *Andreas Cratander editore di Cicerone = Ciceroniana*, 9(1996), 177–189.

Johannes Baptista Novosoliensis munkássága jól mutatja a magyarországi (vagy tágabban véve, a kelet-közép-európai) klasszikus szövegekkel foglalkozó filológia marginális helyzetét. Bár a legjobb itáliai mestereknél tanult, stilárisan nem érheti kifogás írásait, kommentárjában eredeti meglátásai vannak, mégsem volt lehetősége olyan távlatú és igényű szövegkiadás elkészítésére, amely európai szinten ismertté tehetné volna a nevét. Munkájának eredménye két, csekély példányszámban kiadott, és csaknem elenyészett, egyetemi kurzust kísérő füzet, amelyhez azonban beszerezte Cratander legfrissebb szövegkiadását, a szövegváltozatok között aktívan szelektált, és egy helyen kéziratoss forrás bevonásával önálló szöveget hozott létre. Emiatt joggal nevezhetjük őt a második magyarországi filológusnak.

KISS, FARKAS GÁBOR

Joannes Baptista Novosoliensis, the second philologist in Hungary

This study presents the editorial work of a hitherto little known 16th century philologist from the Kingdom of Hungary, Joannes Baptista Novosoliensis of (Neuzohl) Banská Bystrica, Slovakia. After having earned the bachelor's degree in Cracow (1499) and further studies in Bologna (1523) under Giovan Battista Pio and Lazzaro Bonamico, he moved back to Cracow in 1527, where he published four editions for the sake of his students. Although there is sufficient information about all four, only two of them survive, an edition of Cicero's *Pro Marco Marcello* (1528), and the *Ad Quintum fratrem* 1, 1. He added marginal notes and a detailed commentary to his edition of the *Ad Quintum fratrem* 1, 1, which include references to textual criticism and to a now lost manuscript of Cicero's letter in the San Domenico convent of Bologna. An analysis of the variant readings in the edition has shown, that Novosoliensis was using Andreas Cratander's 1528 Basel edition of Cicero as a starting point in establishing the text.

Keywords: 16th Century; criticism; Hungarian philology; Fortunatus; Seneca Maior; Johannes Baptista Novosoliensis.